

“UYGARLIK SÜRECİ”

Norbert ELIAS

Musa ERTÜRK*

Sayfa Sayısı: Cilt I-342 | Cilt II-448

ISBN: Cilt I-975-470-786-3 | Cilt II-975-05-0045-8

Çevirenler: Ender ATEŞMAN ve Erol ÖZBEK

1984’te Hollandalı bir gazetenin görüşü Uygurlik Süreci kitabının yazarı hakkında ilginç bir bakış açısı sunmuştur. Gazetenin gözlemine göre; ‘San-ki Norbert Elias her zaman yaşlı bir adamdı’. Hitler’in politikaları yüzünden mülteci durumuna düşmüş olan Elias, İngiltere’ye iltica etmiş ve orada hayatının en iyi kırk yılını yaşamıştır. Alman sosyolog Elias entelektüel camiada tanınmak için uzun bir süre beklemek zorunda kalmıştır. İngiltere’ye yerleştiğin-

* Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler A.B.D. Yüksek Lisans Öğrencisi, musa.erturk@ogr.konya.edu.tr

de kendi ülkesinde ve özellikle vatandaşlığını benimsediği Hollanda'ya rağmen kendisini entelektüel bir ünlü olarak bulmuştur.

Elias'ın etkisini bu kadar geciktiren şey, 1933'te bir Yahudi olarak önce Paris'e sonra Londra'ya sürgüne gittiğinde Ulusal Sosyalistlerin iktidara gelmesiyle kariyerinin daha henüz başlarındaiken tökezlemesi olmuştur. Elias 22 Haziran 1897'de Breslau'da tekstil ticaretinde işadamı olan Hermann Elias'ın ve Sophie Elias'ın tek oğlu olarak doğmuştur. Breslau'daki seçkin Johannesgymnasium'da bilim, matematik, klasikler, diller ve edebiyat alanlarında birinci sınıf bir eğitim almıştır. 1916'da okuldan ayrıldıktan sonra Birinci Dünya Savaşı'nda başta Batı Cephesi olmak üzere Alman ordusunda görev almıştır. Terhisi sonrasında Breslau Üniversitesi'ne hem felsefe hem de tıp alanında kayıt yaptırmış sonrasında doktora odaklanmadan önce tıp eğitiminin klinik öncesi bölümünü tamamlamıştır. Doktora tezini Breslau'da (*Idee und Individualium: Ein Beitrag zur Philosophie der Geschichte* 'Fikir ve birey: tarih felsefesine bir katkı') neo-Kantian filozofu Richard Höningwald (1875-1947) danışmanlığında yazmıştır.

Elias hayatı boyunca çalışmalarını Hitler'den uzaklaşarak yerleştiği Londra Paris ve Amsterdam şehirlerinde devam ettirmiştir. Norbert Elias'ın yapıtı *Uygarlık Süreci*, kadri sonradan bilinen nadir kitaplardan biri olmuştur. İlk kez 1939'da İsviçre'de yayımlandığında kimsenin ilgisini çekmemiş; 1969'da yapılan ikinci baskısı da pek dikkate değer bulunmamıştır. Yazarın eserinin değeri ancak 1976'da Almanya'da yayımlandığında anlaşılmış ve bu değer Elias'a bir sosyoloji klasiği olarak prestijini sağlamıştır. Kitabın başarısı yazarın ölümünden sonra da devam etmiş ve *Uygarlık Süreci* 1997'de Adorno Ödülü'ne layık görülmüştür.

Modernleşme süreciyle ilgili analizlere yeni bir bakış açısı ve veriler kazandıran Elias iki ciltlik bu önemli eserinin ilk cildinde uygarlık ve kültür kavramlarının sosyal anlamda tarihsel oluşumunu incelemiş söz konusu sosyo-oluşumun önemli veçhelerinden birini uygarlık-kültür karşıtlığı ve bu karşıtlığın aşılması olarak vurgulamıştır. Eserde uygarlık, insan davranışlarının özel bir değişim biçimi olarak ele alınırken gündelik davranışların adab-ı muâşeretin doğal ihtiyaçlarla ilgili tavırların ve değer ölçülerinin değişimi incelenmiştir. Duygu denetim modelleri ve standartları ile utanma ve sıkılma sınırlarındaki gelişmeler Elias'ın el attığı ilginç konulardan sadece ikisini teşkil etmiştir.

Sosyologlar tarafından yanlış dilde yanlış ülkede ve yanlış zamanda yayımlanmış bir başyapıt olarak değerlendirilen Uygarlık Süreci, sosyal edep, yemek yeme âdetleri oturup kalkma selâmlaşma gibi gündelik yaşamın pek çok ayrıntısını tarihî boyutlarıyla incelemiştir. Zihniyet, maddî, yaşam, tüketim biçimleri gibi alanları şekillendiren iktidar süreçleri; utanma, yüz kızarması gibi benzeri duyguların tarihi Elias'ın zengin ilgi alanlarından bazıları olmuştur. Elias'ı diğer sosyal bilimcilerden ve de tarihçilerden ayıran en önemli farklılık, ele aldığı bütün bu konuları uygarlık kavramı ekseninde çözümlemesi ve çok güçlü bir anlatıma sahip olması olmuştur. Bu görüş entelektüel yazın dünyasında hâkim bir görüştür. İstanbul'da yerleşik olan İletişim Yayınları Elias'ın bu önemli eserini 'Özetle Uygarlık Süreci insan-bilimleri literatürünün onun da ötesinde modern düşüncenin öncü ve kalıcı ürünlerinden birisi belki de en önemlisi' cümlesiyle lanse etmiştir.

Norbert Elias'ın, modernleşme sürecine ilişkin literatürün klasiklerinden olan Uygarlık Süreci'nin ikinci cildi konusunun daha genel düzeyde bir tarihsel yorumuna yoğunlaşmaktadır. Elias başyapıtının bu cildinde uygarlık sürecinin Orta Çağ boyunca sosyo-oluşumunu yani uygar davranış kalıplarının oluşumuna zemin hazırlayan siyasal iktisadî ve toplumsal dönüşümleri ele almıştır. Bu dönüşümün ana unsurlarını 'vergi ve güç tekelinin oluşması' olarak görmek mümkün olmuştur. Böylelikle devlet yapılarının merkezileşmesi daha iyi yorumlanabilmiştir. Yapıt, saray toplumu içinde gelişen 'kibarlığın' 'nezih/iyi toplum'un yaygınlaşarak 'halka inmesi' çerçevesinde uygarlaşma eyleminin seyrini oldukça ayrıntılı olarak ele almıştır.

Yazar, şiddeti ve 'yoğun duyguları' kontrol altına almaya dönük davranışa ait 'kendini tutma' alışkanlığının kökleşmesi konusuna özel önem atfetmiş kadınlara yönelik davranışların yavaş yavaş 'barbarlıktan' uzaklaşmasını nezih bir dille ele almıştır. Kitapta söz konusu edilen değişimlerin anlatımında 'yavaşlık' sıfatının çok sık kullanılması dikkate değer bulunmuştur. Elias, modernleşme sürecinin ve uygarlaşmanın yavaş yavaş ilerleyen bir süreç olduğunu özellikle vurgulamıştır. Aynı zamanda bitimsiz belki de tamamlanmayacak bir süreç olduğunu ve bu sürecin henüz erken bir aşamasında bulunduğumuzu da ifade etmekten geri durmamıştır.

Elias *Uygarlık Süreci*'ni *Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal Sorgulamalar* üzerine bina etmiştir. Birinci cildinde *Batılı Dünyevi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişmeler* ikinci cildindeyse *Toplumun Değişimleri/Bir Uygarlaşma Teorisi İçin Taslak*

ana teması ön planda olmuştur. Eserin ilk olarak Alman dilinde ve orijinal adı; *Über den Prozeß der Zivilisation Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen* şeklindedir. Birinci cilt için özellikle *Wandlungen des Verhaltens in den weltlichen Oberschichten des Abendlandes* orijinal başlığı tercih edilmiştir. Yazarın kitabı bir giriş ve önsöz yazısı üç kısım ve özetten oluşmuştur. Kısımlar kendi aralarında bölümlere ayrılmış ve toplamda kırk üç tane alt başlık belirlenmiştir. Birinci kısım ve üçüncü kısım iki bölüme ayrılmış; ikinci kısımdaysa tek bölümle iktifa edilmiştir. Yazar girişi oldukça uzun tutmuş ve elli iki sayfayı bulan bu giriş yazısını 1939 yılında yayımlanan kitabının birinci cildine Temmuz 1968 yılında ilave etmiştir.

Elias giriş yazısını neden uzun tuttuğunu açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır; *"Bu giriş yazısında, açıklanmamaları halinde bu kitabın anlaşılmasını güçleştireceğine inandığım temel sorunları açıklamaya çalıştım. Burada yer alan düşünceler kolay kavranılacak düşünceler değildir, ama elimden geldiğince basit bir şekilde açıklamaya çalıştım. Umarım yaptığım açıklamalar bu kitabın anlaşılmasını kolaylaştırır ve ondan alınacak keyfi artırır."* Yine de yazar bununla yetinmemiştir. Açıklanmasında yarar olabileceğini düşündüğü şeylerin pek çoğu ona göre bu giriş yazısında yanıtız kalmıştır. Ayrıca böyle bir çaba içerisine girerse bu açıklamaların koca bir cildi doldurabileceğini vurgulamıştır. Elias giriş yazısında hâkim düşünce ve tasavvurlardan mümkün oldukça uzaklaşılması gerektiğine ayrıca dikkat çekmiştir.

Alman kökenli Fransız filozof ve yazar olan Baron d'Holbach'ın girişten hemen önce yer verilen önemli bir sözü esasen kitabı bir cümleyle ve kadim bir deyişle bir sonuca bağlamıştır. Bu alıntı Holbach'ın 1774'de kaleme aldığı *Système Sociale* adlı eserinden *"Uygarlık... henüz tamamlanmamıştır."* şeklindedir. Batılılara göre d'Holbach esasen Avrupa'nın uygarlaşmasında büyük etkileri olmuştur. Aynı zamanda bir ansiklopedist ve Fransız Aydınlanması'nın önemli bir figürü olarak görülmüştür. Esere kılavuzluk eden tabii olarak bu cümle olmuştur. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında maddeciliğin yayılmasında önemli rol oynayan bu yazar, aidiyet hissettiği ateizmi ve dine karşı yazdığı çok sayıda yazıyla meşhur olmuştur. Örneğin *The System of Nature* adlı eseri bunlardan birisidir.

Elias'ın bu eseri Avrupa tarihini yaklaşık olarak İsa'dan sonra sekizinci yüzyılın başlarından yirminci yüzyılın başlarına kadar işlemiş olan ilk resmi medeniyet analizi ve teorisidir. Elias, devletin iki yönlü olarak psiko-oluşumsal

ve sosyo-oluşumsal açıdan toplum kökeninin bilimin sınırları içerisinde açıklanabileceğine işaret etmektedir: Devletin sosyal gelişiminin iki tarafı vardır zihinsel ve politik aura. Elias'ın tanımladığı medeniyet süreci insan davranışında derin bir değişikliğin meydana geldiğini iddia etmiştir. Böylece bu süreç modern devletin inşasına ve insanın Orta Çağ savaşıncısından on dokuzuncu yüzyılın sonundaki sivil adama geçişine yol açmıştır. Yazarın *Uygarlık Süreci* adlı kitabı, bugün Figüratif Sosyolojinin kurucu çalışması olarak kabul edilmektedir. 1998 yılında Uluslararası Sosyoloji Derneği bu yapıtı yirminci yüzyılın yedinci en önemli sosyolojik kitabı olarak listelemiştir.

Birinci cilt görgü tarihini Avrupa alışkanlığının tarihsel gelişmelerini ya da 'ikinci doğa' olarak da nitelendirebilecek sosyal tutumların şekillendirdiği bireysel psikik yapıları takip ettirerek uygarlık sürecini etkin yönleriyle analiz etmiştir. Elias şiddet sonrası ayıplanan davranışlarla ilgili Orta Çağ Avrupa standartlarının bedensel olarak işleyiş biçimini ve konuşma biçimlerinin saray halkının görgü kurallarıyla nasıl oyun alanındaki bir çekirdek yapının dışına doğru açığa çıkan utanç ve tikslenme eşiklerinin kademeli olarak nasıl dönüştürüldüğünü açıklamıştır. Giderek karmaşıklaşan sosyal bağlantı ağları tarafından dayatılan içselleştirilmiş 'kendini sınırlama' kavramıyla Freud'un 'süper-ego' olarak tanıdığı 'psikolojik' kendi algılarını geliştirmiştir.

Yazar ikinci ciltte Devlet Oluşumu ve Medeniyet kavramlarını teorik boyutuyla oldukça derin bir açıdan incelemiştir. Öncelikle Elias, sosyal birliğin zaman içinde askeri ve mali güç üzerindeki kontrolünü tekelleştirene kadar artırdığını açıklamıştır. Ordunun kademeli olarak tekelleşmesi ve vergilendirme politikası halkın dışında hep bir başkasını beslemek anlamına gelmiştir.

Yazar girişe başlarken ilk ciltte "Bugün duygular ve bunların denetimi üzerine düşünmek ve bir kuram geliştirmek istenince ampirik malzeme olarak genellikle gelişmiş toplumların çağdaş insanı üzerinde yapılan gözlemler yeterli görülür. Özel bir toplumsal gelişim aşamasında bulunan bir topluma içinde yaşanan burada ve şimdi gözlemlenebilen bir topluma ait insanların duyguları ve denetim yapıları üzerine yapılacak araştırmaların üzerinde çok fazla düşünülmezsizin her toplumda rastlanabilen insan duyguları ve denetim yapıları için de geçerli olacağı kabul edilir. Oysa duygu denetim modelleri ve standartlarının farklı gelişim aşamalarındaki toplumlarda hatta aynı toplumun değişik katmanlarında farklılık gösterebileceğine ilişkin görece kolay gerçekleştirilebilen sayısız gözlemlerde bulunmak mümkündür." (c. I, s. 9) cümleleriyle

ampirik gözlemlerin sınırlanamayacağını vurgulamıştır. Bu yüzden yapıtının deneysel gözlemlere dayanmadığına özellikle atıfta bulunmuştur.

Norbert Elias ses getiren bu eserin birinci cildinde; belirli toplumlara ait insanların duygu ve denetim yapılarındaki uzun süreli dönüşümlerin kuşaklar süresince tek ve belirli yöne ilerlediğine ilişkin dağınık gözlemlerin güvenilir kanıtlara dayandırılıp dayandırılmayacağı ve gerçeğe uygunluğunun gösterilip gösterilemeyeceği sorununu ele almıştır. İlk cilt toplumsal inceleme adımlarını ve inceleme sonuçlarının betimlenmesini kapsamaktadır ki bunun fiziksel doğa bilimlerinde en iyi bilinen karşılığı deney ve sonuçtur. Nihayet yazara göre; birinci cilt yukarıda açıklanan soruların yöneltildiği ve henüz incelenmemiş gözlem alanında gerçekten neler olduğunun açıklanması keşfi ve gerçek bağlantılarının bulunması ve bunların tespitine adanmıştır (c. I, s. 11).

İkinci ciltte ele alınan konulara da değinen yazar, bu ciltte kişilik yapılarında görülen uzun süreli dönüşümleri ele aldığından bahsetmiş ve bu yapıların belirli bir yöne doğru üst düzeyde bütünleşme ya da ayrışma noktasında evrim geçirdiğine dair sorgulamalar yapmıştır. “İnsanların duygu ve denetim yapılarındaki, kuşaklar boyunca tek ve belirli bir yöne, yani (kısaca belirtmek gerekirse) denetimlerin farklılaşma ve sabitleşme yönüne doğru süregelen bir dönüşümün varlığının kanıtlanması başka bir soruyu da gündeme getirir: Kişilik yapılarında görülen bu tür uzun süreli dönüşümlerin, aynı şekilde belirli bir yöne, yani daha üst düzeyde bir toplumsal ayrışma ve bütünleşme yönüne doğru ilerleyen uzun süreli toplumsal yapı dönüşümleriyle ilişkilendirilmesi mümkün olabilir mi? (c. I, s. 11).

Yazar elindeki kitap üzerinde çalıştığı sırada bu çalışmayla sosyolojide toplumsal süreçlere müteallik genel toplumsal gelişime ilişkin özel ve dogmatik olmayan ampirik bir sosyolojik kuramın temellerinin atıldığına farkındadır. Ayrıca bu incelemelerin ve devletin uzun süreli oluşum sürecine ilişkin ikinci ciltte ele alınan modelin aynı zamanda toplumsal gelişme kavramının dayandırıldığı toplumların belirli bir yöndeki uzun süreli dinamiği içinde bir model oluşturabileceğine inanmıştır. O dönemde bu araştırmanın ne on dokuzuncu yüzyıla ait otomatik ilerleme anlamındaki bir ‘evrim’ ne de yirminci yüzyıldaki anlamıyla hiçbir özelliği olmayan bir ‘toplumsal dönüşüm’ incelemesi olmadığını özellikle vurgulama gereği duymayan Elias şu ifadeleri kullanmıştır; “Bu bana o günlerde o kadar anlaşılır geliyordu ki, bu tür kuramsal açıklamaları ihmal ettim. Ama şimdi bu konuda yanıldığımı anlıyorum. İkinci baskı için

hazırladığım bu giriş yazısı bana bu yanılığımı düzeltme olanağı tanıdı.” (c. I, s. 13).

Yazarın eserinin tamamına yönelik olarak deneysel içerik durumu bireysel bir bakış açısıyla yazar tarafından ortaya konmuştur. Yazar özetle; “Elinizdeki iki ciltte yer alan ampirik dokümantasyonun ve buna dayandırılarak geliştirilen uygarlık kuramının çözmeye çalıştığı sorunları çözmeye yönelik çalışmalar da yok değil. Ancak bu çalışmaların başarılı olduğunu söyleyemem” görüşünü ileri sürmüştür (c. I, s. 15).

Girişin dördüncü maddesinde Elias çağdaş sosyolojinin en önemli kuramcısı olarak bilinen kişi olarak gördüğü Talcott Parsons’un eserinde ele alınan sorunlardan bazılarının soruş ve çözüm arayış biçiminden kısaca söz ederek ne demek istediğinin daha iyi anlaşılacağını iddia etmiştir. Elias bunu açıklarken de oyun kâğıdı metaforunu kullanmıştır;

“Gözlemlediği değişik toplum biçimlerini, kendi deyişleyle, analitik olarak asal bileşenlerine ayırma girişimi Parsons’un kuramsal yaklaşımının tipik özelliğidir. Bu asal bileşenlerin (*elementary components*) belirli bir türüne ‘*pattern variables*’ adını verir. Bu ‘*pattern variables*’ın içinde ‘duygusallık-duygusal yansızlık’ karşılığı da yer alır. Parsons’un düşüncesi şöyle bir benzetmeyle daha iyi anlaşılabilir: Ona göre bir toplum bir oyuncunun elindeki oyun kâğıtlarına benzer. Herhangi bir toplum tipi bu kâğıtların değişik biçimde sıralanmasından oluşur. Ancak kâğıtlar hep aynıdır ve özellikleri istediği kadar değişik olsun birbirine benzemeyen kâğıtların sayısı da oldukça azdır. Oyunun oynandığı kâğıtlardan birisi de ‘duygusallık-duygusal yansızlık’ karşılığıdır.”

Yazar bu durumu açıklarken Parsons’un kendi ifadesiyle bu düşünceye Tönnies tipi toplum tipini topluluk ve toplum olarak ayırması sonucunda ulaşmıştır. Ona göre; topluluk tipinin karakteristik özelliği duygusallık, toplum tipinin karakteristik özelliği ise duygusal tarafsızlıktır. Ancak kâğıt oyunundaki diğer desen çeşitliliği gibi bu kâğıda da değişik toplum tipleri arasındaki farkları hatta aynı toplum içindeki değişik ilişki tiplerinin aralarındaki farkları da belirleyicilik özelliği yükler (c. I, s. 15).

Yazar girişin altıncı maddesinde; toplumsal oluşumu, her tür sosyo-olumsalsal ve toplumsal oluşumun gelişimiyle alakalı problemlerin sosyologlar arasında büyük ölçüde önemini yitirmesini ve gelişim kavramına kötü gözle

bakılmasını yirminci yüzyıl sosyologlarından birçoğunun on dokuzuncu yüzyılın yaygın sosyoloji kuramlarına karşı duydukları tepkiye bağlamıştır; "On dokuzuncu yüzyılda Comte, Spencer, Marx ve Hobhouse gibi kişilerce geliştirilen uzun süreli toplumsal gelişimle ilgili kuramsal modellerin, kısmen birincil olarak bu kişilerin siyasi dünya görüşlerine bağlı olduğu ya da en azından ikincil olarak bu kişilerin dünya görüşlerinden etkilendikleri görülmüştür." (c. I, s. 23). Bu yüzden Elias sonra gelen kuşakların çok daha zengin ve sürekli artan bir malzemeye karşı karşıya olduklarını iddia etmiştir.

Eserde her ne kadar Uygarlık Süreci'nin sürekli gelişerek ilerlediğine belirtilse de ulusların özleri açısından hiç değişmediğine vurgu yapılmıştır. Sanayi Devrimi'nin en aktif dönemlerinde duygusal ve ideolojik olarak çoğunluğu oluşturan iki güçlü endüstriyel sınıfın temsilcileri devlet içinde zamanla egemen hale gelmiştir. Bu aşamadan sonra devletin var olmasında önemli rol oynayan ulus kavramı zamanla en yüce değer haline gelmiştir. Uluslar bununla da yetinmeyip kutsal bir mertebeye yükselttikleri bu kavramın özelliklerini ebedileştirmiş ve başkalaşamayacağına dair dogmatik bir inanç geliştirmişlerdir. Yazara göre dikkat edilmesi gereken husus şudur ki; "Tarihsel dönüşüm yalnızca dışsal olan şeylerle alakalıdır, halk ve ulus değişmez addedilir. İngiliz, Alman, Fransız, Amerikan ya da İtalyan ve dahi diğer bütün uluslar fertlerinin dimağında ebedidir. Bu uluslar özleri yönünden ister onuncu isterse yirminci yüzyıldan söz edilsin daima aynıdır" (c. I, s. 30).

Yazara göre sosyolojik ve felsefi tartışmalarda on dokuzuncu yüzyıl sosyoloji kuramlarına ait belirli hususların özellikle bu kuramların nesnel yetersizliğine bağlı bir reddiye olduğu ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi'ni başlatan Batı ülkelerinde dahili ve harici gelişimin merkezileşmiş hattına olan biraz nazar bu reddiyenin işaret edilmiş ideolojisinin kalıplaşmış bakış açılarıyla ortaya çıkarılmasına hizmet etmiştir. Toplumsal gelişme anlayışının bir kenara bırakılmasıyla yeni sosyoloji teorilerinin toplum imajında egemen olan icrasına yönlendirilmesinin ardında yatan ideolojik vakıaların umutlarını taleplerini ve ülkülerini gelecekte değil de mevcudun muhafaza edilmesi amacıyla toplumun o zamanki yapısıyla sürdürülebilir sayan sınıfların ideallerine atıfta bulunulması Elias'ın bakış açısına göre Marksçı gelenek çizgisinde oluşan ideoloji kavramına daha uygun görülmüştür (c. I, s. 34).

Yazar giderek eserinin geneline atıfta bulunduğu giriş bölümüne şu ifadeleriyle damga vurmuştur; giderek güçlenen endüstri toplumlarının yükselmekte

olan tabakalarının ideallerini yansıtan toplum kuramlarının yerini, yayılma alanları zirveye tırmanmış, hatta daha da ileri giderek zirveyi aşmış, çok gelişmiş tabakalarının idealleri tarafından belirlenen toplum kuralları alır (c. I, s. 35). Bugünün endüstriyel toplumuyla kıyaslandığında teknolojik gelişme açısından sürekli olarak rekorların tazelenmiş olduğu ve belirlenen toplum kurallarının paralel olarak gelişmeyip metamorfozla farklı bir hüviyete büründüğü bununla beraber ahlaki erozyonla yüz yüze kalındığı görülecektir.

Yirminci yüzyılın sosyolojisi söz konusu olduğunda sistem kavramı aracılığıyla topluma sunulan argümanlar, günümüz sosyolojisine hâkim olanların kullanmış olduğu farklılaşmış olan nosyonlarla da ifade edilmiştir. Yapı, işlev, norm, entegrasyon ve rol gibi kavramların hemen tamamı günümüzde ifade ettikleriyle insan toplumlarının oluşumundan ortaya çıkış biçiminden süreç karakteri ve gelişiminden soyutlanmasıyla gerçekleşen düşünsel dönüşümü ifade etmektedir (c. I, s. 37). Yazar bunu on dokuzuncu yüzyılın ideolojik temelli dinamik bakış açısından uzaklaşılmasına bir anlamda eskinin yerine yeninin ikame edilmesine bağlamıştır. Nitekim önceki yüzyılların idealleri eleştirilmiş takip eden yüzyıllarda yaşayan toplumların farklılaşan ihtiyaçlarına yönelik eskiyi öteleyen etkisizleştiren sosyolojik bir karaktere de sahip yeni idealler tedavüle girmiştir.

Elias bir ideolojinin eskiyen başka bir ideolojinin yerini alması hususunda Rus sosyolojisinden dipnot olarak bahsetmiş eskiyip dağılan Sovyet ideolojisi dönemine atıfta bulunmuştur;

Ayrıca, eğer aynı ölçüde etkin olsaydı, benzer şeyleri Rus sosyolojisi için de söyledik. Bildiğim kadarıyla SSCB’de çok sayıda ampirik sosyolojik araştırma yapılmaktadır ama kuramsal sosyolojik çalışmalar eksiktir. Bu anlaşılır bir durumdur çünkü bir inanç sistemine yüceltilen Marksist düşünce şeklindeki Marksçılık Engelsçilik Rusya’da kuramsal çalışmanın yerini pek fazla dolduramaz. Amerikan toplum kuramı gibi Rus toplum kuramı da ulus merkezlidir. Sosyolojik kuramda ideolojilerin sonu bu açıdan da henüz oldukça uzaktır. Ama bu durum bizi yine de bu sürekli yanılmanın kısa süreli toplumsal ideallerin ebedi geçerli sosyolojik kuram gibi sunulmasının sonunu hazırlayabilmek için bütün gücümüzle çalışmaktan alıkoymaz (c. I, s. 39).

Yazara göre filozofların sorduğu şey yalnızca şudur; İnsan nedensel bağlantılar konusunda bilgiye kendi deneyimleri sonucu mu ulaşır, yoksa bu bağ-

lantılar, diğer bir deyişle, 'kendisi dışında' gözlenebilen gerçekliğe ait özellikler midir ya da yoksa insan aklının bir özelliği olarak 'içeri'de zaten mevcut olan bir şeyin duyu organları aracılığıyla 'dışarıdan' 'içeriye' akan şeye katkısı mıdır? Bu soruyu cevaplarırken umutsuzluğa kapılan Elias düşünsel dönüşümün sağlıklı gelişemediğini amaçsızca yalpalayıp durduğunu iddia etmiştir.

Yazar '*homo philosophicus*' kavramıyla felsefi insana vurgu yapmış; bu kavramla alakadar olan insanoğlu imgesiyle ilişkilendirmiştir. *Homo philosophicus* kavramıyla çizilen, hiçbir zaman çocukluk dönemi yaşamamış ve bir yetişkin olarak dünyaya gelen insan imajı ile bilgi kuramı açısından içinde bulunulan çıkmaz sokaktan kurtuluş umudu yoktur ve düşünceler pozitivizmin bir köşesinden apriorizmin diğer köşesine doğru umutsuzca yalpalayıp durur. Bunun sebebini açıklayan sosyolog içinde bulunan her şeyi kapsayan kâinat metaforundan istifade etmiştir; çünkü der yazar, "çok insanlı makro evrenin gelişimi ve tekil insanın bunun içinde mikro evren olarak gelişimi ve bir süreç olarak gerçekleşen şeyler, düşüncede duruma şimdi ve burada gerçekleşen bir bilgi edinmeye indirgenmektedir" (c. I, s. 43-44).

Eserin giriş kısmının sekizinci bölümünde '*homo clausus*' gibi yeni bir kavram daha devreye girmiştir. Tekil insan ya da kendi başına insan anlamlarında kullanılan bu kavramı yazar, insanların zamanla bireyselleşmesini ve farklılaşmasını ardından toplumdaki kendini soyutlayıp bağımsızlığını ilan etmesi anlatılırken kullanılmıştır; "Tekil insanın *homo clausus* dışındaki o büyük dünyadan bağımsız, kendi halinde küçük bir dünya olduğu düşüncesi insan imajının belirleyicisidir. Diğer bütün insanlar da birer *homo clausus* olarak görülür; onun bütün özü varlığı kendisi de aynı şekilde diğer insanlar da dâhil dışarıdaki bütün şeylerden içsel olarak mevcut görünmez bir duvarla ayrılmıştır." (c. I, s. 44). Okuyucu böylece bir duvarın varlığından haberdar edilmiştir. Ancak bireyin en özeline bilinçaltına gönderme yapıyor muşçasına bu duvarın doğası hiç sorgulanmaz bir yapıda olup adeta dokunulmazdır.

Yazar 'çıkılmaz sokak' metaforunu da pesimist bir bakış açısıyla kullanmıştır. Buna örnek olarak birkaç cümlesi gösterilebilir; meseleye giriş yaparken insanoğlunun ikilem yaşadığından bahsetmiştir; "Çıkılmaz sokaktan bir çıkış gibi görülerek, tekil insanı *homo clausus* ego ve toplumun ötesindeki bir birey olarak gören düşünce ile toplumu bireyin ötesindeki ve dışındaki bir sistem olarak gören düşünce yan yana getirilir... Sosyolojinin ve insan bilimlerinin içinde bulunduğu çıkılmaz sokaktan kurtulmak için, toplum dışındaki birey ile

birey dışındaki toplum düşüncesinin her ikisinin de yetersiz olduğunu açık bir biçimde göstermek gerekir. Kendisinin kendi içinde hapis olduğu duygusu hiç sorgulanmaksızın tekil insan imajının temelini oluşturmaya devam ettiği ve buna bağlı olarak ‘birey’ ve ‘toplum’ kavramlarının değışmez durumları gösterdikleri sürece çıkmaz sokaktan kurtulmak zordur.” (c. I, s. 46).

Giriş bölümünün dokuzuncu maddesinde yazar asıl soruna odaklanmıştır. Sorunun ne olduğunu kavranmaya çalışılması gerektiğine inanan Elias, sorununun ne olduğunu ve ne olmadığını şöyle izah etmiştir; “Sorun değışik türleriyle ‘homo clausus’ insan imajında ifadesini bulan özdeneyimin doğruluğunu sorgulamak değildir. Sorun bu özdeneyimin ve insan imajının ki bu aynı özdeneyimin kendiliğinden ve üzerinde fazla düşünülmemiş bir yansımasını barındırır; ister felsefi ister sosyolojik bir çaba olsun insanı -dolayısıyla kendimizi- nesnel bir biçimde anlama çabasına kaynaklık edip etmemesi sorundur. İnsana ait ‘işsel olan’ ve insanın ‘dış dünyası’ arasındaki Avrupa düşünme ve söylem geleneğinde derin kökler salmış bulunan kesin sınırların doğruluğunu eleştirel ve sistematik bir biçimde kontrol etmeden kendiliğinden doğru ve daha fazla açıklanması gerekmeyen şeyler olarak kabul ederek felsefi bilim ve bilim kuramlarını sosyolojik kuramın ve diğer insan bilimlerine ait kuramların temelini oturtmak ne derece doğrudur? Asıl sorun işte budur.” (c. I, s. 48).

Yazara göre işaret edilen problemlere bu eserde açıklama getirilmesi hem anlamlıdır hem de uygarlık süreciyle alakalı olarak yeni bir bakış açısı önerilerek eserin daha da iyi anlaşılması sağlanacaktır; “Birincisi; bu tip bir özdeneyim gevşetilerek, *homo clausus* insan imajı kendiliğinden anlaşılabilirlikten kurtarılarak bir sorun olarak görülmediği ve tartışmaya açılmadığı sürece uygarlık süreci anlaşılabilir. İkincisi; aşağıda geliştirilmeye çalışılan uygarlık kuramı bu sorunların çözümü için bir araç sunmaktadır. Bu nedenle insan imajının açıklanması ilk olarak aşağıdaki uygarlık sürecinin daha iyi anlaşılmasına yöneliktir.” (c. I, s. 50) Elias, bu noktadan sonra uygarlık süreciyle alakalı olarak geniş bir bakış açısı önermiştir. Ona göre bu bakış açısı giriş bölümünde uzun uzadıya anlatmış olduklarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Yapıtın giriş bölümünde özellikle *homo clausus* sorunsalının uygarlık süreciyle kurulan ilişkisine dikkat etmek gerekmektedir.

Neredeyse bir tez kadar uzunlukta olan giriş bölümünden sonra yazar önsözünü kaleme almıştır. Önsözde yer alan ifadeler, yazarın ne tür bir amaç taşıdı-

ğına dair ipuçları sunmaktadır. Elias, eserinde özellikle bir araştırmanın içinde olduğunu vurgulamıştır. Bunu da şu cümlelerle ifade etmiştir;

Bu araştırmanın odağında, Batılı uygar insanlar için tipik görülen davranış biçimleri yer alır. Bunların önümüze koyduğu sorun oldukça basittir. Batılı insan, bugün bizim onlar için tipik bulduğumuz ve "uygar" insanın bir özelliği olarak değerlendirdiğimiz davranışları sonradan edinmiştir. Batılı uygar bir insan bugün kendi toplumunun geçmiş dönemlerinde, örneğin Ortaçağ feodal dönemde yaşadığını hayal etseydi, orada günümüzün diğer toplumlarında "uygarlık dışı" olarak nitelediği pek çok şeyle karşılaşır; kendi davranışına bakışı da bugün yaşadığı çağda Batılı ülkeler haricindeki feodal toplum insanların davranışlarına bakışından pek farklı olmazdı. (c. I, s. 61)

Yazar önsöz bölümünde eserindeki temel sorunları daha anlaşılır bir dille ortaya koymuştur. Sorunsal haline getirmiş olduğu uygarlık sürecini incelemeye başlarken insanın her türlü nezaket kuralını öğrenmesinin ve tatbik etmesinin zaman aldığı ve saray kurallarının toplumu yönlendirdiğini eserinin genelinde vurgulamıştır. Orijinal olarak nazik-nezaket anlamlarına gelen '*courtoise*' kavramının uygarlık-medeniyet gibi manaları bulunan '*civilisation*' kavramına zamanla nasıl dönüştüğünü özellikle insanın toplum içindeki davranışlarına odaklanarak bazı alt başlıklarda insanın özel hayatındaki davranışlardaki dönüşümü de arka planda inceleyerek eserini sosyoloji biliminde önemli bir kaynak haline getirmiştir. Yirminci yüzyılın bu başat sosyoloji yapısını yazarın genel itibarıyla insan davranışlarına odaklanması var etmiştir.

Sorunun daha iyi anlaşılması için yazar, bir giriş niteliğinde 'uygarlık' kavramının Fransa ve Almanya'daki farklı anlamları ya da değerleri üzerinde durmanın yararlı olacağını öne sürer. Birinci cildin özellikle birinci kısmını buna ayırdığını vurgulayan Elias sorunsalını Avrupa coğrafyasıyla ve Orta Çağ'dan bu yana gelen tarihiyle sınırlamıştır. Böylece 'kültür' ve 'uygarlık' kavramlarının karşılaştırılmasındaki kırmızı çizgilerin ve kabalığın giderilmesi mümkün olacaktır. Bununla birlikte Almanların geçmişten günümüze Fransızları ve İngilizleri karşılıklı olarak nispeten daha iyi anlamalarına vesile olması hedeflenmiştir. Yazar bu bölüme özel bir misyon yüklemiştir; "...bu bölüm son tahlilde uygarlık sürecine ilişkin belirli tipik figürlerin açıklanmasına hizmet edecektir" (c. I, s. 62).

İkinci bölümde birçok örnek mevcuttur. Yazar bu duruma şöyle açıklık getirmiştir; zaman daralması olarak izah ettiği örneklerden baskı unsurları ola-

rak bahsetmiş ve birkaç sayfada yeri ve zamanı geldiğinde hareket kazanan insan davranışlarının asırlar boyu süregelen ve tarihsel bir karakteri olan proses dahilinde önceden tayin edilmiş muayyen bir istikamete doğru inkişaf ettiği temsil edilmektedir. Yazar sofrada yemek yiyen uyumaya hazırlanan ya da düşmanla karşılaştığında reaksiyon geliştiren insanı konu edinmiş ve onu gözlemlemiştir. Bu insan davranışları sırasında insanın davranışları ve duyguları istikrarlı olmayıp zaman içinde başkalaşım geçirmektedir ve bunlar ‘uygarlık’ anlamında dönüşüme tabi olmaktadır. Yazara göre bu kelimenin anlamı tarihe mal olmuş ve eyleme dönüşmesi sayesinde anlaşılabilmiştir. Bu duruma bir örnek veren yazar;

Örneğin, utanma ve sıkılma duygusundaki bir değişikliğin söz konusu · “uygarlık” süreci üzerinde oynadığı önemli rolü tarihsel deneyim göstermektedir. Toplumsal olarak istenen ve yasak şeylerin standardı değişir buna uygun olarak da toplumsal olarak belirlenen kaçınma ve korku sınırı yer değiştirir ve böylece insana özgü korkuların sosyo oluşumu sorunu uygarlık sürecinin merkezi sorunlarından birisi haline gelir. (c. I, s. 63)

Buna bağlı olarak yazar çocukların davranışlarını yetişkinlerin davranışlarıyla kıyaslar aralarındaki mesafeyi nazara verir ve bunun *uygarlık süreci* boyunca büyüdüğüne vurgu yapar. Böylece ortaya farklı karakterlerde halklar ortaya çıkar; kimi daha ‘genç’ kimi ‘daha çocuksu’dur ya da bazıları daha ‘erişkin’ bazılarıysa daha ‘yaşlı’ bir karakterdedir. Elias ikinci bölümdeki örnekler ve açıklamalarla alakalı olarak şöyle bir açıklamaya girişmiştir; “Bugün psikologları ve pedagogları en çok düşündüren sorunlardan birisi olan, Batılı toplumlardaki ruhsal ‘erişkinleşme’ye ait özgün süreç, yüzyıllar süren toplumsal uygarlık sürecinin bir sonucu olarak, uygar toplumlarda her gelişmekte olan insanın çocukluktan ibaret otomatik olarak karşılaştığı, şu ya da bu ölçüde başarılı olduğu kişisel uygarlık sürecinden başka bir şey değildir. Bu nedenle erişkin insanın psiko-oluşumu ‘uygarlığımız’ın sosyo-oluşumu göz önüne alınmadan anlayamaz” (c. I, s. 63-64).

Orta Çağ’ın başlangıcını milat kabul ederek uygarlık sürecinin asırları bulan ve hatta bin beş yüz yılı geçen tarihe atıfta bulunan yazar bu tarihin belirlediği çerçevede insanlık için en önemli olarak gördüğü dönemlerin anlaşılabilmesi için üçüncü kısma ağır bir sorumluluk yüklemiştir. Bu misyon ikinci cildin vazifesidir ve onun neredeyse tamamını kapsar. “Sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş birkaç alan için, Batılı toplumların yapısında, tarih boyunca sürekli

değişikliklerin nasıl ve neden meydana geldiğini açıklamaya çalışır ve böylece Batılı insanın ruhsal yapısında ve davranış standartlarında bu alanlarda yaşanan değişikliklerin nedenini arar." (c. I, s. 64). Bu ciltte erken Orta Çağ döneminde toplumun tasviri yapılmıştır. Mesela bu tasvirde feodalleşmenin izlerini taşıyan birçok şato yer almaktadır. Bu şatoların merkezinde savaşçı sınıfa ait derebeylerin karargâhı durumunda olan topraklar bulunmaktadır.

Yeni bir sorunsal üreten yazar; "Bugün 'feodal sistem' olarak nitelenen şeyin kurulmasına yol açan toplumsal ilişkiler ağı hangisidir?" sorusunun cevabını aramıştır. Bu 'feodalleşme mekanizmaları' konusunda örnekler sunmuştur. İlave olarak bu şatolar manzarası dâhilinde birtakım kentli esnaf ve pazarların yanı sıra birçok varlıklı feodal şatonun yavaş yavaş tarih sahnesine çıkışı takip edilmiştir. "...bunların ikametgâhları bir yandan Orta Çağ aşk şiirlerinin öte yandan 'şövalye' nezaketine uygun hareket ve davranış biçimlerinin gerçek merkezleridir. Eğer 'şövalye nezaketi'ne ait standartlardan önce ruhsal yapının dönüşümüne ilişkin bir dizi örnek verilecek olursa bu *courtoise* davranış biçimlerinin sosyo-oluşumunun anlaşılması kolaylaşacaktır." (c. I, s. 65)

Elias'ın sonuç bölümünde vermiş olduğu mesajlar '*Bir Uygarlık Kuramı Denemesi*'ne dönüşür. Toplumsal yapıda olan dönüşümlerle insanın davranışlarıyla ve ruhsal yapısıyla olan alakasını özellikle vurgulamış ve altını birçok kez çizmiştir. Gerçek dönemsel periyotlar açıklanırken sadece yüzeysel olarak bahsedilen birçok problem bu bölümde detaylı olarak incelenmiştir. Atıfta bulunmuş olduğu tarihi malzemelerin doğrudan tasvir etmiş olduğu şey ve onun ifade etmiş olduğu anlam bir tür teorik icat olarak utanma ve sıkılma korkularının konstrüksiyonu tekraren incelenmiş bu tür korkuların *uygarlık sürecinin* ilerleyişinde neden bu kadar önemli bir rol oynadığı ifade edilmiş benliğin oluşumu ve medeni insanın ruhsal hazinesindeki şuurlu ya da şuursuz reaksiyonların birbirleriyle olan alakaları tenvir edilmeye çalışılmıştır.

Elias nihayetinde neyi amaçladığını birkaç cümleyle izah etmiştir. "Tarihsel süreçler sorunu, yani bütün bu süreçler yalnız ve yalnızca tek tek insanların eylemlerinden oluşmasına rağmen, hiçbir bireyin hedeflemediği ve planlamadığı biçimlerin ve kurumların nasıl ortaya çıktığı sorusu burada yanıtlanır. Sonuç olarak da geçmişe bakışla günümüze ilişkin gözlemler bir «özet» halinde burada birleştirilir." Son olarak, "...bu araştırma oldukça kapsamlı bir soruna işaret eder onu çözme iddiasında değildir" der ve sorun üreten ya da çözen değil işaretleyici olduğunu deklare eder. O sorun haline getirdiği uygarlık süre-

cinin Batı merkezli olmasına karşın bu sorunsalın oldukça kapsamlı olduğunu ve tüm insanlığı alakadar ettiğini vurgulamış önce sosyologların sonrasındaysa akademisyenlerin dikkatlerine sunmuştur.

Doğal olarak Elias'ın eseri çeşitli kritiklere tabii tutulmuş ve farklı görüşten olan insanların analizlerinden çeşitli bakış açıları ortaya çıkmıştır. Kimine göre yazar iki ciltlik bu metinde uygarlık ve kültürü tartışarak başlayıp sofralık alışkanlıklarından yatak odasına sümkürmeden tükürmeye feodaliteden devlete çeşitli başlıklar altında uygarlık ve kültürün oluşumunun izlerini sürmüş kimine göreyse Elias aynı zamanda bir nörolog olan Sigmund Freud'a özgü bir bakış açısıyla uygarlık sürecini insan doğası ile adabı muaşeret bütünü arasındaki gerilime bağlamıştır ve davranışsal sosyolojinin başlıca eserlerinden biri haline gelmiştir. Ayrıca Yazar eserinde insan doğasına muttali olarak toplum içinde geçirmekten, yellenmekten, sümkürmekten, tükürmekten vb. birçok tiksindiren insan davranışından bahsetmiştir.

Elias'ın çalışmaları 1960'larda daha büyük bir kitleye ulaşmış ses getirdiği zaman ilk bakışta süreç analizi görmezden gelinmiş buna bağlı olarak sosyal Darwinizmin bir uzantısı olarak yanlış anlaşılmıştır. Hâlbuki yazar yukarı doğru ilerleme fikrini hep savunmuştur. Bu fikir bir metafor olarak algılanması gerekirken toplumsal bir süreç için ardışık bir tarih olarak okunmuş ve kabul görmemiştir. Çok geçmeden Elias'ın ahlaki bir üstünlük metaforunu savunmadığı ortaya çıkmıştır. Bunun yerine kendi kahramanları tarafından medeniyet olarak adlandırılan bir süreç olan Avrupa tarihinde insan davranışının artan şekilde yapılandırılmasını ve kısıtlanmasını tanımlamıştır. Sonuçta, medeniyet olarak adlandırılan uygarlık kavramı ve süreci analiz edilmiş bununla birlikte bu kavramın doğası ve kökeni araştırılmıştır.